

הקדמה

ברגשי הודיה לבוראי אלוהי הרוחות, שהעירני לשנס מותניים ולדלות מדבריו של הרב סעדיה גאון את פשט המקראות, ושסייעני לפרש ולרכז, לנסח ולכתוב את פירושי לדברי הרב, הנני מוסר את כתביי ללומד החושק להרחיב את ידיעותיו והחפץ להבין את דרך הפירוש המקורית והייחודית של הרב סעדיה גאון. בזאת אני מבהיר שהגעתי רק למעט מתורתו הענפה של הרב סעדיה.

משחר ילדותי הגיתי במקרא בבית הוריי בהנחיית אבי מורי, זיכרו לחיי העולם הבא, ובהמשך דרכי בבתי האולפנה שחונכתי ולמדתי בהם, וכן כאשר לימדתי מקרא. בכל שנותיי נחשפתי לפרשני מקרא רבים ומוכרים המקובלים על מתווי דרך הלימוד. עם זאת, לפרשנותו של הרב סעדיה גאון לא נחשפתי. לפני כשני עשורים התחלתי לקרוא את תרגום התורה לערבית של הרב סעדיה גאון. גיליתי בתרגום פרשנות שונה מאוד מכל פרשנות שהכרתי. ככל שהעמקתי בפירושי הרב נפעמתי עוד ועוד.

המשכתי לפשפש בספרי הרב סעדיה גאון ומצאתי בהם אוצר בלום.¹ מאז גמלה בליבי החלטה להנגיש לזולת את כתבי הרב בהגשה נוחה וברורה. אזרתי אומץ והתחלתי להעלות את הדברים על הכתב.

כעשר שנים אספתי מקורות מכתבי הרב, מפירושי, מתרגומיו למקרא, ומכתביהם של מי שהביאו דברים בשמו, אולם עדיין לא הגעתי לכל פרשנותו. בשלב זה חשבתי שאם אמשיך בחיפוש עוד שנים רבות והחומרים שאספתי לא יתפרסמו, לא תהיה בהם תועלת לזולת, לכן התחלתי לערוך את החומרים שהיו באמתחתי. עצרתי את שעטת החיפוש והפשפוש והתחלתי לכתוב את הדברים.

החומרים שאספתי כללו פירושים על כל עשרים וארבעה כתבי הקודש. החילותי, בעזרת ה', לערוך אותם לפי סדר המקראות כפי שאפרט בהמשך.

כאן נתונה תודתי לאשתי, לילדיי ולהורי, שתמכו ועודדו אותי.

עם כתיבת הדברים אירע מאורע חמור: רשעי אויבי עמנו פשטו והתנפלו ביום שמחת תורה על אזרחים תמימים וישרים, תושבי עוטף עזה, רצחו וטבחו בהם ללא הבחנה. בן דודתי, איתן חדד, שהיה תושב המקום, יצא להילחם

---

1. למשמעות 'בלוס' ראה יונה, שרשים, שורש 'בלס': 'יכול דבר מעורב מדברים רבים נקרא בלשון רבותינו 'בלוס'. כן אמר בו (הגאון) רב שרירא ז"ל: 'והגרסה היא 'בלוס' ולא 'בלוס'. ראה בבא בתרא נח, א; תוספות גיטין סז, א.

הקדמה

באותם ארורים ונפל על משמרתו. בגבורתו הציל רבים מטבת. אני, ידידו ומוקירו, מקדיש לו בספרי אות כבוד ונר זיכרון.

כמו כן, יהיה ספרי זיכרון טוב לחמי ולחמותי, ויקטור ולולה תמים, שהלכו לעולמם עם סיום כתיבת הדברים.

כדי להנגיש לכול את פירוש המקרא של הרב סעדיה גאון, מצאתי לנכון לכתוב את הדברים בלשון עכשווית, המובנת ללומד בן ימינו, ולפי סדר המקראות.

דברי הרב מפוזרים בכתבים רבים. לאחר איסוף כל המקורות שעמדו לנגד עיניי ולאחר עיבוד החומר, פירשתי את דבריו, הן מן הספרים שפורשו על ידו והן מן הספרים שלא חיבר להם פירוש או שלא נמצאו פירושיהם עד כה.

לשם כך דליתי את פירושי הרב מכל המקורות שהתפרסמו והיו בהישג ידי, ושהותיר לי הזמן להגיע אליהם. יש עוד מקורות רבים שלא התפנית אליהם בטרם התחלתי לכתוב את פירושיי. אני מקווה שבעתיד אתפנה אליהם ואשלימם או שישלימו אותם אחרים.

כל מילה בפירושיי נוסחה ונכתבה לאחר בדיקה, התלבטות וחשיבה. העדיפות לבחירת מילה מסוימת נעשתה מתוך מטרה שאדם ממוצע בן ימינו יבין אותה. לא פירשתי פסוקים או חלקי פסוקים שמשמעותם מובנת מן הפסוק עצמו.

בדרך כלל, לא שיניתי ולא ביארתי בהערותיי את דברי המחברים אלא ציטטתי אותם ככתבם וכלשונם. אבל אם דברי המחברים אינם מובנים לבני דורנו, ניסחתי זאת בלשוני.

ראיתי חשיבות רבה להוציא את הדברים לאור משום שתורת הרב סעדיה גאון לא נפוצה וחלק ניכר מהציבור לא יודע עליה מאומה, שכן רוב פרשנויות המקרא נקיות מפרשנותו. רבים מפרשני המקרא פירשו את פסוקי התורה על פי מדרשי חז"ל. למדרשים יש מקום חשוב בפירוש המקרא, שכן חז"ל, ברוב חוכמתם ומניסיון חייהם, השכילו להוציא מהם תובנות שהוצרכו לבני דורם, ופירושים אלה יכולים להיות לנו עוד נדבך בהבנת הפסוקים. עם זאת, הפירושים על פי המדרשים לא תמיד נוגעים למשמעות של פשט הכתובים, והרי כבר לימדונו חכמים שדיברה תורה בלשון בני אדם. זה הדבר שהיה לי לאתגר בעבודה זו.

רבים מאלה שכתבו ופרסמו מדברי הרב, כתבו חלקים במקום זה וחלקים במקום אחר. גם אלה שהביאו את דבריהם על הסדר בספרים מסוימים, הביאום כהערות לדברי הרב. בכך סייעו רק למי שהשקיע וחקר לעומק, אך כלל הלומדים לא הגיעו לידי הבנת הדברים על בוריים. כדי שהלומד הממוצע

הקדמה

יבין את פשט הפסוקים ואת תוכנם, פירשתי, ניסחתי וכתבתי בלשון עכשווית ולפי סדר הפסוקים.

חשוב לציין שהשפה העברית של הרב סעדיה גאון, כמו של רבים מחכמי תקופתו, הייתה שונה במקצת מן העברית של ימינו: סגנון תחבירי אחר ומילים שהיו, לעיתים, במשמעויות שונות מאלה של ימינו. אחת הסיבות לאי הבנת כתבי הקודש, לעיוות המושגים ולאי הבחנה ביניהם, היא חוסר ההכרה של השפה העברית הקדומה.

לבני דורנו, ההתייגעות במדעים ובלימוד התורה, היא למשא. הבערות קלה ונוחה בעיניהם. אם לא יציגו בפניהם את הדברים בשפתם ולא יגישו אותם נוחים וברורים, לא יעסקו בהם. הרבה רוצים שלימוד התורה יוגש להם כמזון מתוקן, כלחם אפוי וכבשר מבושל ויין מזוג. והלוואי שישתוקקו אל הלימוד הזה, הניתן להם כרצונם - נוח ומובן².

יש חשיבות רבה לניסוח טוב וברור ונהיר לבני ימינו, בבחינת הפשטות המתחדשת בכל יום³. בכך יובנו פסוקי מקרא קשים וחתומים, והלומדים יעמדו על מתכונתם ויאורו עיניהם.

בפשט הפסוקים, כוונתי להיגיון שבהם: שיהיו לפי המציאות וההיגיון הנורמאלי הטבעי; שלא יהיו סותרים זה את זה; שלא תהיה חזרה על הדברים ללא צורך; שלא יהיו מנוגדים למסורת, כפי שהגדיר הרב סעדיה בהקדמת פירושו לתורה⁴. בכך יזדהה הלומד עם הדברים הכתובים, לא יהיו זרים לרוחו ויניחו את דעתו.

אמנם, היו מי שלא ראו בעין יפה את הפיכת הסגנון המקראי לסגנון עכשווי מחשש לאי דיוקים ומחשש להנמכת קדושת כתבי הקדש בגלל הלשון היומיומית.

מודע אני לקושי הפסיכולוגי לקבל פירוש חדשני לא מוכר, שכן היו שהורגלו מקטנותם לשבילי חשיבה אחרת בלימוד המקרא, חשיבה שהתקבעה במוחם. עם זאת, תפקידם של תרגום ושל פירוש הוא להביא להבנת המקור, וזה נעשה באמצעות שפה עכשווית וסגנון מקובל. אין להיצמד, דווקא, לסגנון המקור אם אינו ברור ללומד בן ימינו⁵, ולא - רעיונות ותובנות המקרא לא יהיו ברורים

---

2. צוקר עמ' 167.

3. רשביים לבראשית לז, ב.

4. צוקר עמ' 167.

5. שם עמ' 191.

הקדמה

דיים. כדי להאיר את עינינו בפסוקי מקרא חתומים⁶, עלינו לפענחם בלשונו ימינו.

הרב סעדיה גאון, ממעוף רוחו וידיעתו המושלמת במקרא ובלשונו⁷, העניק לנו את פירושו שיש בו הבנה עמוקה ועיון ממשי ושיטתי. בכך חשף בפנינו אמת פשוטה בדברי המקרא, ומי שלא נחשף לאמת זו לוקה בחסר.⁸

דרך עבודתו של הרב סעדיה, ייחודית היא ועל כך הרחיבו החוקרים שעסקו בדבריו.⁹ איני מתכוון לחזור או לסכם את מה שאמרו אלא רק לציין את עיקרי הדברים שנחשפתי להם תוך כדי עבודתי.

לדעת הרב סעדיה גאון, ניתנה התורה כעניינים כוללים ולא כפסוקים נפרדים על כן ראה לנכון לפרש את המקראות לפי משמעותם הפנימית. לשם כך הוא מוסיף או מחסיר בפסוקים¹⁰ מילים, אותיות ואף משפטים או מחבר שניים-שלושה פסוקים לפסוק אחד. הוא אינו רואה סוף פרק כסוף עניין. לעיתים, משנה מיקום של פסוק, משנה משמעות של מילים מסוימות ומפרש אותן בכל מקום לפי הקשרן.¹¹ זאת כדי לשמור על תוכן המקראות לפי העניין המתבקש: שלא יסתור את המוחש (=המציאות), את השכל, את דברי המקרא

---

6. רס"ג, עוזיאל עמ' קמו: 'וכאן אני מוצא מחובתי להעיר ולעורר לבקש ולדרוש מכל אלה שהיכולת בידם להשיב לנו את האבידה הזאת בהעתיקה תרגום ערבי זה לשפה העברית כדי שתהא מצויה וידועה ומובנה לכל ישראל'.

7. רס"ג, איוב עמ' ה: 'הכל מודים כי בקיאותו של רבנו ושליטתו בכל מכמני השפה העברית היא למעלה מכל מה שעולה על הדעת ולא עוד אלא שפירושו של רבנו הוא הפירוש העתיק ביותר שיש בידנו כיום למקרא ובדין הוא שיוגש לפני חובבי תורתן של ראשונים בשפה שמובנת להם ובאופן שיאותו לאורו'.

8. בחיי, חובות עמ' מב: 'והבן מספר תורת אלהיך מה שהעירותיך עליו, והעזר בהשגת דבר זה בלמוד ספרי רבינו סעדיה ה' יטיב לו ויקדש את רוחו, כי הם מאירי הדעות, ופוקחי הרעיונות, ומעוררים את הפתי, ומזרזים את העצלין; אגרות הרמ"ה ס"י מא ד"ה ברם זכור: 'ברם זכור אותו האיש לטוב ורבנו סעדיה גאון שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל'.

9. ראה לדוגמה רבלין עמ' 156-160 שמביא מגוון רחב של דוגמאות לכך.

10. בלאו, לשוננו עמ' 447: 'תרגומו של הגאון הוא תרגום חפשי ביותר... הוא משתדל להגיש לקורא טקסט מלוכד. ועל כן הוא מקצר את הכתובים שבעיניו יש בהם חזרה מיותרת, והוא מרחיב את הכתובים הנראים לו עמומים'.

11. רצהבי, רס"ג ישעיה עמ' רנ: 'וראוי שתכלית ביאור כל פסוק צריכה להיות דומה לתכלית אותו פרק שהפסוק הוא חלק ממנו. שהרי אותו פסוק יחיד לא נתגלה לחוד לנביא, אלא ניתנה לו מן השמים פרשה שלמה'.

הקדמה

במקום אחר,¹² ואת דברי המסורת והקבלה.¹³ לשם כך, פעמים רבות נמנע הרב בפירושו מלתרגם תרגום מילולי.¹⁴

כמו כן, בהסבר פשט הכתובים בפירושו ובתרגומו, סטה הרב סעדיה ממדרשי חז"ל. כמה סיבות לכך: היו לפניו מקורות אחרים או שפירש את המקורות באופן אחר ממה שהם משתמעים אצלנו¹⁵ או שראה במדרשים רובד נוסף שאין בו עניין לפשט הפסוקים. לדעתו, הם גם לא התכוונו לבאר את פשט הפסוקים.¹⁶ לרב סעדיה הייתה מסורת של מקורות שעל פיהם כתב את פירושו,¹⁷ ואני, בפירושי, שיבצתי מעט מאותם מקורות. במקרים שלא הייתה לפניו מסורת זו, ציין בדבריו כי הוא אומר את הדברים בדרך השערה.¹⁸

---

12. שם עמי' רמט. ומעדיף לבאר את המקרא במקום שהוא סתום, ממקום אחר במקרא ששם משמעו ברורה. סיני צד עמי' צט. או מלשון חז"ל. פרקי רב סעדיה עמי' 78.

13. ובספרו 'הנבחר באמונות ובדעות' עמי' ריט-רכ מביא דוגמאות לכך. רס"ג, איוב עמי' כ: 'לפיכך היטלתי על עצמי לבאר ספר זה, כפי שלשת הכללים אשר בהן מבארים המפרשים כל ספרי ה' יתברך ויתעלה, והם, הנטוע בהוכחת השכל והמשומש בשפת העם אשר ביניהם נכתב הספר'.

14. נוה שלום לבראשית לט, כג: 'ודרך אונקלוס והגאון בתרגומים רבים להניח לשון המקרא ולתרגם במקומו כפי הנאות ומחוייב בענין אפילו יהיה שונה מלשון המקרא לגמרי ואינו נגזר ממנו כללי; בלאו, לשוננו עמי' 452: 'הגאון אינו נרתע מתרגום אותה מילה עצמה באופנים שונים, כי כוונתו לתת בידי קורא התרגום תיאור מובן של העניין'.

15. צוקר, מחקרים עמי' 442: 'כמה מן התרגומים והפירושים של רס"ג אינם בהתאמה למקורות ההלכה שבידינו... יתכן (גם) שהיו לפניו מקורות שאינם לפנינו, או שתפיסתו במקורות הייתה אחרת משלנו'.

16. רב סעדיה ראה בפירוש חז"ל מסורת. אף שהביא פירוש שאינו תואם את המסורת, כתב: 'יוכח המסורת במקומו עומד בלי ספק'. צוקר עמי' 325. אמרו חז"ל: 'אין מקרא יוצא מידי פשוטו' (שבת סג, א) ובכל זאת דרשו מה שדרשו. הרב ראה את פשט הפסוק ואת דברי חז"ל ראה כדרש. למעשה, הוא המשיך את ציווי חז"ל שלא לוותר על פירוש הפסוק כפשוטו.

17. רס"ג, עוזיאל עמי' קמז: 'תרגומו של רס"ג הוא קבלה כפי שאונקלוס והמדרשים הם קבלה. כי כמו שאין אנו יכולים לחבר ספר כזה כן אין אנו יכולים להבינו אלא בדרכי ופירושי הנביאים ותלמידיהם אשר קבלו את הדברים ממקורם הראשון ככתבם ופירושם ודרושם; רס"ג, בן אשר עמי' 64: '...וגילה את המאור שבתורה שבכתב על יסוד דבריהם של חכמי התלמוד והמדרש'; רמב"ם, אהבה עמי' קז: 'ואין ספק שהיה לפני רס"ג מקור תנאי או אמוראי'. ושמעתי מפי הרב משה גיאת: היה רב בתימן שכתב ספר ובו ציין את מקורותיו של הרב סעדיה ואת המקומות בדברי חז"ל שמהם דלה הרב את מקורותיו.

18. ראה לדוגמה צוקר עמי' 382; 383; 393. שם עמי' 204-205: 'ולא כשיראה אותי אומר: אפשר, אולי ויתכן, כי רק מתוך יראת כבוד לדברי ה' אני אומר כך, ורק במקום שאני מציע פירושים וטעמים שאינם הכרחיים, אבל במקום שיש הוכחת השכל, או מסורת וקבלה, אני

הקדמה

הרב מציין בתרגומו שמות של מקומות, של בעלי חיים, של צומח ודומם, על פי מסורתו.¹⁹ במקרים שלא הייתה לו מסורת לכך, הניח את השמות כפי שהם מצוינים בכתוב.²⁰

הרב סעדיה ביאר את המקרא בשני אופנים: בתחילה פירש פירוש ארוך ומפורט ואחר כך תרגם את פסוקי המקרא לשפה הערבית.

לרוב, פירושו ותרגומו שווים בתוכנם. פעמים סטה מכך, והתרגום שונה מהפירוש משום שהתרגום מיועד לקורא הרוצה להבין את פשט העניינים לפי מרוצת הפסוקים ואילו הפירוש מביא את הרובד המעמיק המראה את התמונה הכוללת, ומיועד למשכילים הרוצים לרדת לעומק הדברים.

התורה היא שירה²¹ מפי הגבורה ולא אוסף יומנים מלוקטים.²² בדרכו של מחבר שיר, שאינו שומר את סדר הפשט והדקדוק, כך נכתבה התורה. הבא לפרש את התורה, אין מקפידים עליו אם יוסיף או יחסיר ובלבד שישמור את תוכן העניין לפי משמעותו, ושלא יסתור את המוחש, את השכל ואת הקבלה.²³ אדרבה, הרוצה לפענח את פסוקי המקרא, עליו לשנות את סדר המילים ולפרש את משמעות המילים בשונה ממובנם הציורי הבא בדרכי שיר.²⁴

כתבתי הסברים בלשוני רק על ספרים שמצאתי בהם את פירושי הרב סעדיה גאון או את תרגומו בתפסיר, וכן על ספרים שרוב הפסוקים בהם אינם ברורים. בספרים שלא נמצא להם פירוש או תרגום, ציינתי את משמעות הפסוקים על

מדבר בפסקנות ובאימות, והשומע ילמד את כל הדברים האלה, ויפרשם על פי ההקדמות שקבעתי בראש הספר, והן תדחינה כל ספק ותסלקנה כל דמיון כוזב.

19. נוה שלום לבראשית י, כז.

20. רס"ג, איוב עמ' כג.

21. קדמת העמק אות ג: 'הנה בנדרים דף לח העלו בפירוש המקרא כתבו לכם את השירה. שהיא כל התורה... יש בה טבע וסגולת השירה. שהיא דבור בלשון מליצה... דבשיר אין הענין מבואר יפה כמו בספור פרוזי (=פרוזה). וצריך לעשות הערות מן הצד. דזה החרוז כוון לזה הספור... כך הוא טבע כל התורה שאין הספור מבואר יפה. אלא יש לעשות הערות ופירושים לדקדוקי הלשון... כך הוא פשט המקרא... וכל זה אינו רק בתורה הקדושה אלא בכל מקראי קדש'.

22. רמב"ם, שופטים ב עמ' שנא.

23. רס"ג, אמונות עמ' רכד: 'שהדבר הנכון הוא שאין להוציא פסוק מפשרו ומשמעו אלא בסבה מן הארבע אשר הסברתי, ומה שאין בו סבה מהן הרי הוא כמשמעו'.

24. מנחם עמ' 70: 'יש בתורה מלים נדברים בלשון ערומים (=מליצה/רמז/שיר) שלומי ענין מעוטי מלים גרועי אותיות אבל גריעה אשר איננו גרעון, ויש ענינים אשר אמורים בלשון ערומים אשר במזער מלים תשלם מהותם כי מפני חידוד המסדר רומז ודולג, ומאודות הענין יודע מגרע המלה... יש בתורה ענינים אמורים בלשון רבוי, ומלים נשנים ונכפלים, והיה די בקצות המלים, כה יקרה לענינים ולמלים ולפסוקים ולאותיות'.

הקדמה

פי עקרונות הפירוש של הרב סעדיה גאון שמצאתי בשאר ספריו או על פי פרשנים אחרים.

לא פירשתי בלשוני את הספרים: תרי עשר, ירמיה ויחזקאל למרות שרוב פסוקיהם מנוסחים בשפה שאינה שווה לכל נפש והם דורשים הסבר. ציינתי בהם את הערותיי על פי מה שפירש הרב במקורותיו השונים, ועל פי מה שפירשו מפרשים בני תקופתו, שהייתה להם זיקה לפירושו, כמו: רשב"ח, רבנו יונה אבן גינאח ועוד. להבנת המקראות האלה במלואם, יש להיעזר במפרשים שפירשו אותם על הסדר.

בספרים שפירשתי, לא פירשתי את כל הפסוקים, אלא רק את אלה המקבלים משמעות שונה ממה שמוצג במילים הכתובות בפסוק. אם משמעות הפסוק ברורה על פי מילותיו, ציינתי בהערותיי רק הפניות או ביאור נקודתי למילה או למשפט, או הרחבה שמביא עליו הרב סעדיה במקום אחר במקרא.

כאמור, בפסוקים שלא מצאתי להם במקומם פירוש של הרב, הסתמכתי על פירושו במקומות אחרים שמתוכם ניתן לפרש את הפסוק או על תרגומו בתפסיר. אם לא מצאתי להם פירוש במקומות אחרים, הסתמכתי על מפרשים שדלו ממנו. אם לא מצאתי מי שדלה ממנו, השלמתי את פירושי על פי מפרשים בני תקופתו, ועל פי הבנתי שכך היה מפרש הרב סעדיה. לעיתים רחוקות, במקרים שלא נמצא שום פירוש, פירשתי לפי דעתי ולא ציינתי על כך מאומה בהערותיי. זאת, מתוך הבנת דרך חשיבתו של הרב ומתוך מכלול כתביו.

בדרך כלל, לא פירשתי מילים פשוטות גם אם אינן מובנות לבן ימינו אלא ביארתי בהערותיי את פירושו.

עיקר עיסוקי היה בהבנת העניין ולא בתרגום ופירוש מילים. עם זאת, פירשתי מילים שמצאתי בפירושו תרומה להשלמת הבנת העניין, גם אם ביארתי אותן בהערותיי.

העדפתי לפרש לפי מה שכתב וביאר הרב סעדיה בפירושו הארוך (אם נמצא פירוש ארוך) על פני מה שמשמע מתרגומו.²⁵

שינתי מילים או פסוקים, רק אם הם לא מובנים בשפת הדיבור היומיומית. אך אם לשון המקרא מובנת לנו, השארתי את הכתובים כפי שהם.

---

25. כי פירושו הוא העיקר, וקדם לתרגומו. ואת תרגומו כתב לבקשת אחד התלמידים. דרך הקדמונים, בראשית עמ' 21: 'חיברתי הספר הזה לפי שאחד המשתוקקים שאלני להפריד את ביאור פשט מלות התורה בספר נפרד שלא יתערב בו משהו מדברי (מכללי) הלשון... אלא תרגום ענייני מלות התורה בלבד... חיברתי את הספר הזה ובו תרגום ביאור מלות התורה בלבד, מדוקדק בדיעת השכל והמסורת'.

הקדמה

- אם מצאתי כמה פירושים של הרב סעדיה לפסוק אחד או כמה פירושים של פרשנים אחרים לאותו פסוק, בחרתי את הנראה לי הנכון והפשוט ביותר.
- חוץ מפירושיו של הרב, השתמשתי בכל הספרים בכמה מפרשים קבועים:
- הרב שמואל בן חופני גאון²⁶ בפירושו לתורה.
  - הרב יוסף קאפח בספרו פירושי רבנו סעדיה גאון על התורה.
  - נווה שלום.
  - צוקר.
  - רבנו יונה אבן גינאח בספר השורשים ובספר הרקמה.
  - מנחם.
  - ראבי"ע.
  - בן בלעם.
  - דונש בספרו השגות דונש על רס"ג.
  - רבי אברהם בן הרמב"ם.
  - רצהבי בספר מפירושי הרב סעדיה גאון למקרא ובספר פירושי הרס"ג לספר שמות.
  - הביאורים שבספר הלעזים.
  - פירוש על דברי הימים לאחד מתלמידי הרס"ג.
  - רבנו בחיי בספרו תורת חובות הלבבות.
  - יש מפרשים ששימשו אותי באופן קבוע רק בספרים מסוימים:
  - בבראשית: בלאו בספרו לבראשית ובמאמריו.
  - ספר דברי יאר.
  - מנחה בלולה.
  - ספר פשטיה דקרא - קוסל.
  - ביהושע, שופטים, שמואל, מלכים: פירוש רבי אברהם בן שלמה.
  - בישעיה: פירוש בן בלעם לספר זה.
  - ביחזקאל: פירוש בן בלעם לספר זה.

---

26. צוקר עמ' כה: 'הראשון שהמשיך את עבודתו הפרשנית של רס"ג, בשיטה ובצביון, הוא ר' שמואל בן חפני גאון מחסיא. בדרך כלל, מהווים תרגומי רס"ג את הרקע והיסוד לתרגומיו של רשב"ח'.

הקדמה

- בירמיה: פירוש בן בלעם לספר זה.

לפעמים שילבתי בפירושי מספר פרשנים כאילו היו יחידה אחת, ובתנאי שאין פירושיהם מנוגדים.

בפעמים שהרב סעדיה קשר בין פסוק אחד לפסוק שקדם לו, גם אני שילבתי את שני הפסוקים בפירוש אחד כהמשך של זה לזה, אף אם הפסוק הראשון מופיע בפרק קודם.

המקורות שצינתי בהערות, רובם הם לביסוס דבריי ומקצתם לעיון נוסף ולהבנת הדברים שכתבתי. חלק מן המקורות הובאו כדי להעמיד דברי מפרשים אחרים מול דברי הרב סעדיה ולהדגיש את ההבדל המהותי בין פירושיהם לפירושו. על רקע החולקים עליו, נראית דעתו של הרב ברורה יותר.

בהערותיי צינתי, בעיקר, את מראי המקומות שמהם דליתי משמעות של מילה, של משפט או פסוק. כמו כן, הערתי מדי פעם הערות קצרות המסבירות מדוע העדיף הרב לפרש כך ולא כפי שפירשו חז"ל בתלמוד ובמדרשים, ולא כפי שפירשו פרשנים ידועים שפירושיהם נפוצים אצל הלומד הממוצע בן ימינו. כמובן, לא אוכל להקיף במסגרת זו את מכלול ההבדלים שבין פירושי הרב לבין פירושי חז"ל אלא רק את השגורים שבהם. גם הבאתי הפניות לפרשנים שהסכימו עם פירושו החדשני של הרב. זאת לא במטרה לבסס את דבריו אלא כדי להראות שפרשנותו השיטתית הועתקה, במתכוון או שלא במתכוון, על ידי פרשנים שבאו אחריו, בין אם הזכירו את שמו בין אם לאו.²⁷ בספר בראשית בפרט, צינתי רבים מהם.

---

27. פרשנים רבים כתבו פירושים כמו הרב סעדיה, שהיה הראשון שפירש את רוב ספרי התנ"ך על הסדר. לפעמים כיוונו בדעתם לדעת הרב וחזרו על כך כמה פעמים. זה מעיד שראו את דבריו או את דברי מי שציטט את דבריו, ולא ציינוהו בשמו. חשוב לראות את דברי הפרשנים האלה, אם משום שמבארים את דבריו כפי שהבינו אותם ואם משום שלא הגיעו אלינו דברי הרב שהפרשנים נוגעים בהם משום שאבדו. מתוכנם של הדברים ניכר שהרב סעדיה הוא בעל הדברים האמורים. ייתכן שלא הזכירו את שמו כי היה ברור לכול שאלה הם דבריו ולא ראו לנכון לכתוב פעמים רבות 'כתב רס"ג'. רס"ג, אגרון עמ' 9: 'רס"ג שימש מגדלור לכל בני התקופה... משירת ספרד אתה למד תלותם של בני הדורות במייסד תקופתם ומורה דרכם. רס"ג המורה והמדריך היה לחכמי ספרד ומשכיליה הרבה יותר ממה שאנו רגילים לחשוב'; הרכבי, זכרון עמ' לח: 'המדקדקים הלכו בעקבות רס"ג לעיתים גם ללא הזכרת שמו'; רס"ג, קהלת עמ' קנח: 'פירושו זה (=קהלת) של רבינו ותרוממו, ובדאי גם כל שאר פירושו ותרגומו, היה לפני ר"י בן גנאח, הראב"ע, ורד"ק, ובמקרים רבים העתיקו דבריו כלשונו מילה במילה, אם כי לא הזכירוהו, בבחינת 'הכל יודעים שתורתו של יהושע מפי משה היא'. וכן מפרשים נוספים. ראה צוקר עמ' כט.

הקדמה

כמו כן ציינתי בהערותיי דברים של רב סעדיה המשתנים מספר לספר. לעיתים, הוספתי בהערות הרחבות מגוונות אם חשבתי שיש בכך עניין ללומד. ההפניות למקורות במקרא הם לפי מה שפירשתי במקום שאליו הפנית. פעמים העדפתי לצטט בהערותיי דברי מפרש מסוים על פני ציטוט של הרב סעדיה או של מפרשים אחרים אם הציטוט של המפרש המסוים היה ברור יותר להבנת פירוש הרב סעדיה.

בהערות, לא ציינתי את עמוד המקור ברשימת המפרשים שפירושיהם לפי סדר המקראות.

את רוב הספרים שבהם יש פירוש ארוך של הרב סעדיה, ההדיר, תרגם ופירש הרב יוסף קאפח. בהערותיי, לפני הציטוט של הרב סעדיה כתבתי את המילה 'פירוש' ואת שם הספר בצמוד לה. לפני הציטוט של המהדיר כתבתי את המילה 'ביאור' ואת שם הספר בצמוד לה.

בכל מקום בהערות שיכולתי לתמצת את דברי המפרשים, עשיתי זאת. במיוחד, אם נאמרו הדברים באריכות, או אם אינם מובנים לקורא בן ימינו. דברים קצרים ומובנים צוטטו ככתבם וכלשונם.

מפרש שחלק מפירושו שווה למפרש אחר, נכתב בתוך סוגריים.

כתבתי ציטוט פעמיים אם בכל פעם מופיע הציטוט בסגנון אחר והכפילות מבהירה את הדברים במידת מה.

אם כתבתי שם של מפרש ולא ציינתי את מיקומו, ההפניה למפרש זה היא לפסוק שאני מפרש, זאת אם הפירוש נכתב לפי סדר המקראות. היה והפנית למקום אחר בפירושו של אותו מפרש, ציינתי ספר, פרק, פסוק או עמוד.

צוין מפרש ללא פירוט דבריו, אזי הוא סובר כאותו מפרש שצוין לפניו.

פסוקי המקרא בעבודתי מועתקים מהספרים שבהוצאת מכון ממרא.

ההערות אינן ערוכות לפי כל כללי העריכה המקובלים, אלא עד כמה שהשיגה ידי בעריכתן.

חשוב לציין:

א. עריכת הלשון אינה כוללת את ההערות.

ב. עריכת הלשון נאמנה לכותב הדברים. הוא קבע את הנוסח הסופי של הטקסט לפי הבנתו את כוונת הפירוש של הרס"ג.

ג. גם אם הייתה מחלוקת בין הכותב לבין העורך, המילה האחרונה היא של הכותב.

אמר¹ הרב (סעדיה) ז"ל, כוונת ה' יתברך בהודיעו אותנו מעשה בראשית, לא היתה הכוונה הראשונית שנדע שהוא ברא השמים והארץ לבד, כי כמה ראיות בזה העניין, אלא אל הצורך להודיענו עניינים שיוצאים מכלל הדברים. והיו (=ויהיו) כמו הקדמה לנו שהוא ברא הכל, לכך פתח בראשית לשבעה עניינים. הראשון מהם לפי שהיתה כוונת ה' יתברך לבסוף להודיענו בתורה, עשה ולא תעשה, והשכר והעונש. ולא יהיה זה אלא על פי נביא שלוח אלינו מבני אדם, הוצרכנו שנדע האיש ההוא ושלפניו בבריאתו, אבותיו ואבות אבותיו, עד שנגיע לאדם הראשון, לזה התחיל הכתוב כפי השגת דעתנו. ואמר אמנם (=באמת) אני בראתי שמים וארץ תחילה, ואחר כך הצמחים ובעלי חיים על סדרן זה אחר זה. אדם הראשון ואחריו נח, ואחריו אברהם, עד שמגיע לשליח משה רבנו עליו השלום הניתנת לנו על ידו. לפי שסוף המחשבה להיותינו נשמעים לדבריו, כעניין שנאמר (דברים ד, ו) ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים. העניין השני, בא להודיענו שהוא תכלית הבריאה הזאת והוא האדם. והראייה, שלא נברא בתחילה. אלא, בתחילה הקדים לו הקדמות, על זה אמר בראשית, רצונו לומר, שהשכל יחלק העצמים ויפריד אותם בתחילה, דבר שאין בו לא תוספת ולא גרעון והם השמים והארץ והרקיע. ואחריו, הצמחים שיש להם כח תוספת ויש להם גרעון ואין להם הרגש. ואחר אלו, בעלי חיים שבשמים ובארץ בעלי הרגש. ואחריהם חי מדבר, לכך פתח בבראשית, רצונו לומר, כך ראוי שתהיה ראשית. העניין השלישי, לא אמר בראשית, אלא בערך (=ביחס) לאותן שעמדו על הר סיני, אחר שכבר היה העולם מתוקן, אמר לנו, אל תחשבו שהנמצאות עכשיו אין להם מחדש, אני שבראתי הכל מאין וכל בעלי חיים, ובחרתי את מין האדם ונתתי לו שכל מן העליונים מה שאין כן לזולתו. וכן הוא אומר (תהלים קמה, יב) להודיע לבני האדם גבורותיו. העניין הרביעי, שיהיה עניין בראשית בהיקש (=בהקשר) אל חלקי הדברים, לפי שהוא עתיד לדבר בבריאת כל יום ויום מששת ימי בראשית, והם ענפים, עיקרים שמים וארץ. ואל נחשוב שהוא ברוך הוא יכול לברות הענפים אבל לא העיקרים,

1. צדה לדרך, בראשית עמ' 14-17.

בא להודיענו שהוא היה קודם שיברא הכל לבדו. וכשרצה לחדש העולם, בראו במאמרו. וכן הוא אומר (ישעיה מד, כד) נוטה שמים לבדי, רוקע הארץ מאתי, דרוש מי אתי. העניין החמישי, נאמר בראשית, בערך למה שברא בכל יום ויום. ורצונו לומר, בריאת שמים וארץ הקדמה לכל דבר. והרקיע, ראשית לצמחים. והמאורות, ראשית לכל בעלי חיים. ולזה אמר בראשית, להודיענו מי מאלו הקדמה לחברו. העניין השישי, שיהיה עניין בראשית סותר לבעלי הקדמה כגון אריסטו וסיעתו שאומרים כי (=ש) נברא העולם קדמון עד אין תכלית. ולפי שאלו בעל הפילוסופיא חכמים גדולים בחכמת התכונה וחכמת הטבע על אמיתתם, וחיברו כמה ספרים בזה, להזהיר אותנו שלא יטעו אותנו בשתי הטעויות הגדולות, האחד, שאומרים כי העולם קדמון. והשני, שאומרים כי השגחת ה' יתברך אינה אלא עד גלגל הירח. וזו כפירה גדולה סותרת לכל התורה כולה, לכך פתח בראשית. העניין השביעי בא להודיענו, שאף על פי שתראו השמים והארץ גדולי הערך במידתם כפי מה שנתבאר במופת לבעלי חכמת התשבורת (=חוכמת המידות) בשמים ובארץ, אל תחשבו שהוצרכת זמן רב לבריאתם, קורא אני אליהם יעמדו יחד (ישעיה מח, יג). ורצונו לומר, בראשית, בזמן קטן שבזמנים בלא יגיעה כמו שאמרו (חכמים) זכרם לברכה, בהבראם, בהא בראם, בתחילת בריאת הזמן. והדעת קצרה לסבול זה השיעור. וכן דוד אומר מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית (תהלים קד, כד), אחר שפתח ה' אלהי גדלת מאד (שם פסוק א) וכולי ענינא, לכך פתח בראשית. ואמר הרב, כי יש תועלת גדולה בזכירת מעשה בראשית, מתחלקת לארבעה חלקים עיקרים, בכל אחד מהן מה שכבר זכר בבריאת שמים וארץ לארבעה חלקים. האחד, שנעבוד אותו מאחר שהוא בראם, וכן הוא אומר עשה שמים וארץ (תהלים קמו, ו). ונירא ונפחד ממנו, לפי שהוא בעל היכולת הגמור, כמו שאמר לאיוב ולכל היראים העובדים מאהבה בבריאת הארץ. אמר מי שם ממדיה כי תדע (איוב לח, ה) על מה אדניה הטבעו או מי ירה אבן פנתה (שם פסוק ו). ורצונו לומר, שהיא תלויה. ולא יוכל על זה, אלא הוא ברוך הוא שמו. לכך ראוי ומחויב עלינו לעבדו. השני, שלא נעבוד אותם מאחר שהם ברואים. ידענו שהמחדש אותם יכול להחריבם. וכן הוא אומר שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת (ישעיה נא, ו). יצא מכלל דבריהם, שהם צריכים אליו והוא אינו צריך אליהם. ולא בראם אלא לכבודו. אם כן אין ראוי לעבדם. השלישי, להאמין באותות הנעשים בשמים, בנבואת יחזקאל נפתחו השמים (יחזקאל

א, א). ובארץ, בבליעת קרח ותפתח הארץ את פיה. ואחר שנאמין שהוא חידוש, כל שכן שיחדש בהם מקרים לעת הצורך, בודאי נאמין אמונה שלימה. הרביעי, שנשמע לעשות הציוויים התלויים בהם... שמים פנותינו לרוח מערבית בתפילתינו להדמות לצבא. וכן הוא אומר וצבא השמיים לך משתחויים (נחמיה ט, ו). וכך עשה משה במשכן ושלמה במקדש, שהיה הארון במערבם, נישן ונפנה (=ונתפנה משאריות גופנו), בין צפון לדרום... ועוד בארץ, דין שמיטה ויובל... ; שם עמ' 26: '... ועוד אמר הרב, אפשר שמעשה בראשית, נזכר לשני עניינים גדולים. האחד, שה' יתברך, מדבר כמה שעתידים ישראל להשתעבד לשום אומה מן האומות. והוא שראוי לנו לומר בדעתינו, אחר שהוא יתברך ברא את הכל, והגביר עלינו אומה מן האומות, הוא שראוי לנו שלא נמרה את פי הממלכות, כי הוא המשפיל והמרים... השני, להאמין במה שייעד לנו שיחזיר המלכות לנו ויושיע אותנו מיד כל הקמים עלינו, נאמר, בודאי הוא בעל היכולת, הוא שברא את העולם, יכול לעשות בו כחפצו, וכן הוא אומר כח מעשיו הגיד לעמו (תהלים קיא, ו)... ואמר הרב... שלשים ושלש שם אלהים (נזכרו בפרשת הבריאה), האחד יורה על מציאות ה' יתברך, והשלשים ושניים כנגד שלשים ושניים דבר שנבראו בששת ימי בראשית, ואלו הם, שמים, ארץ, תהו, בהו, חשך, רוח, מים, אור, יום, לילה, רקיע, מלאכים, גיהנם, יבשה, מים, דשא, עשב, עץ גן עדן, שמש, ירח, כוכבים, שרץ המים, עוף, תנינים, חיה, בהמה, חיתו ארץ, אדם, חוה, נפשות (=שדים), הכל שלשים ושניים. ועוד, כנגד אלו השמות היו הצעות החכמה שלשים ושלש. כיצד, הדברים מוצאים בארבעה עניינים (=אופנים). במניין, בדיבור, בכתב, ובדעה. המניין, עשרה. והדיבור והכתב, מקיף בעשרים ושתיים אותיות, ויתקבץ הכל בדעה, הרי שלשים ושלש וכנגדו היו בעולם שנים עשר מזלות וארבעה יסודות, והמניין עשרה, ושבעה כוכבי לכת הרי שלשים ושלש. וכיוצא באלו, בשנה שנים עשר חודש, ושבעה ימים, וארבע תקופות, והמניין עשרה. ואולי זה העניין, הוא שאמר בספר יצירה, בשלשים ושתיים נתיבות פליאה החכמה חקק ה' צבאות אלהי ישראל אלהים חיים אל שדי רם ונישא שוכן עד וקדוש שמו ברא בו את עולמו בשלשה ספרים. בספרא, וספר, וספור, עשר ספירות בלימה, עשרים ושתיים אותיות. יסוד שלש אמות, שבע כפולות ועשרים ושתיים פשוטות. ועזב האחד המשלים שלשים ושלש לאלף הקדמון במאמרו ואדון יחיד מושל בכלם; השגות, מבשר עמ' 95: 'מה שנמצא אצלו, ירצהו ה', בפרשת

פירוש המקרא על פי רס"ג

בראשית, אמרו: 'ובמה שהודיע לנו יתעלה שברא את בעלי החיים ההולכים והרומשים (תועלת) על פי ארבעת העיקרים המצויים בכל מעשה בראשית. הראשון, שנעבדהו מפני שברא הגופות האלה כולם. השני, שלא נעבוד דבר מהם, הואיל והם ברואים. השלישי, שנאמין במה שהוא עתיד לספר לנו על האותות שעשה בבעלי החיים, מהדברים שחידש בהם או הסיר. ומזה, הדבור שחידשו קרוב לאתון ושמעו בלעם כאלו הוא עובר דרך לשונה, ככתוב (במדבר כב, כח - ראה שם פירושו) ויפתח ה' את פי האתון.

בראשית

פרק א

א, א בְּרֵאשִׁית, בְּרָא אֱלֹהִים, אֶת הַשָּׁמַיִם, וְאֶת הָאָרֶץ.
בראשונה ובתחילה ליצירת כל הנמצאים,² רצה³ אלוהים שיומצאו מאין⁴

---

2. נוה שלום: 'ורצונו לומר ראשית הברואים שברא ה'... ותיבת 'מא כ'לק' תורה על התחלת והמצאת יש מאפס וכמו הוראת 'בְּרָא' בעברית; 'רס"ג, עוזיאל עמ' קלט: 'ראשית מה שברא אלהים השמים והארץ'. ובהע' שם כתב: 'ראשית הכל ברא אלהים, רצונו לומר שלא היה דבר קודם להם. ובזה התכוון להוציא מדעתם של האומרים שהיתה בריאה רוחנית או היולית קודמת לבריאת שמים וארץ'; כסאר; 'רס"ג, אמונות עמ' מד; רקמה, וילנסקי עמ' פו: 'ותהיה הבית ללא ענין (=יתירה ללא משמעות) בכמו: בראשית ברא אלהים, כי ענינו: ראשית ברוא אלהים את השמים ואת הארץ היה כך וכך'; 'רס"ג, דרנבורג: 'הגאון משתמש בלשון אול מא במקום אולא=בראשונה'; קמחי, שרשים שורש ראש: 'בתחילה ברא אלהים את השמים ואת הארץ ואחר כך תוצאותיהם (=מה שנעשה מהם. וכוונתו, שנבראו החומרים היסודיים כולם ואחר כך סידרם על מתכונתם) ואחר כך ספר כי בתחילת בריאת הארץ היתה תהו ובהו'; שושן עמ' 3: 'ושיעורו בראשית הבריאה ברא...'; יונה, שרשים שורש ראש: 'ובלשון הזה הסתר והשעור בראשית אשר ברא אלהים או שיהיה הפועל מענין המקור כלומר בראשית ברוא אלהים בשוא תחת הבית ובחולם על הריש... ואמרו בראשית ברא אלהים התחלה והגדתה את השמים ואת הארץ'.

3. צוקר עמ' לא: 'ויאמר אלהים, רצה שיהיה אור... מלת אמירה משמשת בעברית להוראות שונות, מהן, רצה, כמו שאמר יהונתן לדוד מה תאמר נפשך (שמואל א כ, ד)... ורצה אלהים שיהיה רקיע', ראה דבריו שם בעמ' 219: '... שויאמר, ויברא, ויעש, כולם ענין אחד, והוא הרצון. כשרצה שדבר זה יהיה, היה'. ראה דבריו שם בעמ' 261: 'ויברך ויקדש שנאמרו בבריאה הם, כמו 'ויאמר', 'ויעש', הנזכרים בששת הימים, רק ברצון, לא בדבר זולתו'; 'רס"ג, אמונות עמ' קח-קט: 'הבורא ואף על פי שאנו קוראים אותו עושה ופועל, לא יתכן שתהא כונתנו בכך על דרך הגשמות, לפי שהפועל הגשמי אינו יכול

לפעול בזולתו עד שיפעל בעצמו, ינוע תחלה ואחר כך יניע, והוא יתהדר ויתרומם רק רוצה והדבר נעשה, וזו דרך פעולתו תמיד. ועוד לפי שכל פועל גשמי זקוק לחומר לעשות ממנו, ולמקום זמן שיפעל בהם, ולכלי שיפעל באמצעותו, וכל זה מסולק ממנו (=מה)... וזה שאנו מוצאים הכתובים מזכירים במקצת הפעולות דבר והפכו (=עשה, ושבת מלעשות), ומקצתן הדבר ולא הפכו, ענין הכל שכאשר הוא רוצה לברוא דבר, ממציאו, כיון שאין שייך בו לא משלח יד ולא מושש; רס"ג, תורה: 'ולא הרצון כתפיסת הרצון אצלנו'; רס"ג, תהלים עמ' קצה; נוה שלום בפסוק ג: 'תרגם שא' לשון חפץ ורצון כמו 'הלהרגני אתה אומר' (שמות ב, יד) שענינו אתה רוצה; רצהבי, רס"ג ישעיה עמ' רמה: 'הבריאה היתה ככוונה בלבד והלבישו ספרי המקרא עניין זה שם של דיבור כאמרם על כך בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג, ו)'.
 4. שם עמ' שכב-שכג: '... בריאה יצירה ועשיה, אף על פי שהן קרובות בעניינן, יש לכל אחת מהן משמעות שאינה בחברתה. הבריאה היא המצאת החומר וגילויו מן האין אל היש, כדרך שהשתמש בלשון זה בהמצאת העולם ואמר בראשית ברא אלהים... היצירה היא המצאתו של החומר במידה הראויה למה שחפצים לברוא. כדרך שאמר בבריאת האדם והמצאתו וייצר ה' אלהים. ועשיתיו - הוא התקנת צורת הנברא באופן הנאה ביותר. כמו שנאמר בבריאת חוה, בצורה הנאה ביותר, אעשה לו עזר כנגדו... נתבררה אפוא משמעות הבריאה, היצירה והעשיה, ונתכוון בכל אחד לענין נפרד'. ובהע' שם כתב: 'הכוונה לכל הפסוקים בפרשת בראשית שנאמר בהם ברא, ויברא; מדרש הגדול, בראשית עמ' יד: 'ברא אלהים מגיד הכתוב שלא נברא העולם אלא מאין. לכך נאמר בו לשון בריאה'; רס"ג, אמונות עמ' לה: 'אלהינו יתעלה הודיענו שכל הדברים מחודשים, ושהוא חדשם לא מדבר, כמו שאמר בראשית ברא אלהים'. ראה דבריו שם בעמ' עד שמביא את תשובת רס"ג לשאלת הכופרים מדוע לא ברא ה' את העולם לפני הזמן הזה שבראו בו; קמחי, שרשים שורש ברא מפרש 'ברא' יצר. וביאר: 'אך יש הפרש ביניהם (=בין ברא ליצר) כי לשון יצירה אינו נופל אלא על דבר שיש לו ממש וצורה'; רס"ג, יצירה עמ' ט-ע: 'הדרך לקביעת העושה החכם אינה אלא בקביעת האמתיות תחלה. כי אנו קהל המאמינים מניחים ברור בראשונה שאין החושים הללו מראים לנו כי אם הנכון, והאור הזה הוא אור באמת, וכך החשך. והחם הזה הוא חם בבירור, וכך הקר. והעצם הזה אין בו ספק, וכך המקרה. כללו של דבר שהחכמה היא הסדרת הדברים כדירוגן והנחתן במקומן. וכאשר נעשה כן יהיה נכון כל מה שנלמד בשכלינו ותבונתינו אמת ברור, והוא שיש להם עושה חכם יתרומם ברוממותו, ושאר כל מה שזקוקים לו בעלי הדת באמונתם. ולפיכך הקדים והעמד דבר על בירורו לפני והושב יוצר על מכונו (ובהע' שם כתב: 'כי רק על ידי העמדת דבר על בירורו תוכל להושיב יוצר על מכונו'). ומטעם זה הקדימה התורה הזכרת הבריאה לפני הבורא, כי בזה (=בבריאה) ילמד על ההוא (=הבורא), כמו שאמרה (תורה) בראשית ברא אלהים'.

בראשית א

ובבת אחת⁵ כל היסודות⁶ המרכיבים את גרמי השמיים ואת גרמי המקום שיקרא ארץ⁷ ביום השלישי. היסודות: עפר, מים, אש, ורוח,⁸ והם נוצרו כפי תוכניתו וחוכמתו של אלוהים.⁹

א,ב וְהָאָרֶץ, הַיְתָה תְּהוֹ וְבָהוּ, וְחֹשֶׁךְ, עַל-פְּנֵי¹⁰ תְּהוֹם; וְרוּחַ אֱלֹהִים,¹¹ מְרַחֶפֶת עַל-פְּנֵי הַמַּיִם.

5. שם עמ' לא-לב: 'דבר התורה אשר פתחה בו בתחילת הבריאה שהאש והאוויר והמים והעפר וכל אשר בהם מן ההרכבות והחבורים והציוורים ברא החכם את כולם בבת אחת, שנאמר בראשית ברא אלהים... ובארו הנביאים את זאת שהם כולם ברגע אחד נבראו, כמו שאמר החכם בספרו אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדיו (ישעיה מח, ג); 'רס"ג, תהלים עמ' קה; 'רס"ג, איוב עמ' קמג-קמד; צוקר עמ' 210-209: 'זהויות ואמר כאן את השמים ואת הארץ ואמר במקום אחר (ישעיה מח, ג) קורא אני אליהם יעמדו יחדו והודיע ששניהם נבראו בחלק היותר קטן מן הזמן... הכל נעשה בבת אחת'; 'רס"ג, סדור עמ' סה: 'קראת להם בקריאה ויעמדו יחדו'; גנזי, ורטהימר א עמ' קלז: 'אל תחשבו שהוצרכתי זמן רב לבריאתם... ורצונו לומר בראשית בזמן קטן שבזמנים בלי יגיעה ובלי עמל'.

6. צוקר עמ' 210. ומוכיח זאת ממה שנבראה הארץ בתחילה ללא צמחים ובעלי חיים, אך מוכנה הייתה להכיל את הצמחים ואת בעלי החיים.

7. שם: 'ואמר שאלהים ברא את הארץ, אף על פי שבראשית הבריאה לא היה שמה ארץ, כי לא נקראה כך עד שהוסרו המים ממנה ביום השלישי, ככתוב ויקרא אלהים ליבשה ארץ (להלן פסוק י). אולם כוונתו, ברא את המקום שסופו להקרא ארץ'.

8. שם עמ' 217: 'שכל הנמצאים שלא יספרו מרוב, שרשם בשני חלקים של הבריאה, יסודות פשוטים, ומורכבים. והיסודות ארבעה הם, אש, אויר, מים ועפר, ומהם מורכבים כל הדברים. והם (=היסודות) עומדים ואינם כלים עד שיבוא הזמן שאותו קבע אלהים בחכמתו לכלייתם. וכליית חלקי היסודות והתרכובות שאנו רואים כיום, אין בזה אלא פירוק החלקים וחזרת היסודות למקורם... ומה שאנו רואים כשהאש, למשל, מכלה את העצים, אין זה אלא פירוק החלקים וחזרת כל אחד מהם ליסודו'; 'רס"ג, אמונות עמ' סא-סד מביא את שיטת אריסטו שסובר שגרמי השמיים אינם מורכבים מארבע יסודות אלא מחומר אחר. והרמב"ם מסכים עימו; מורה עמ' קנא; מדרש הגדול, בראשית עמ' יט: 'לפי שהשמים כולן גלמן שווה וצורה אחת לכולן לפיכך לא צריך לפרשן'.

9. צוקר עמ' 209: 'והא הודעה (במילים השמים והארץ) מרמזת למה שהיה בתוכניתו וחכמתו (של אלוהים)'.

10. ולא בארץ עצמה שהייתה מכוסה במים. שם עמ' 213.

11. שם עמ' 214 מציין שהוזכרה כאן המילה 'אלהים' בהקשר לרוח מפני חזק פעולתה.

העפר, החומר הכבד ביותר מבין ארבעת היסודות, היה¹² מוקף ומוצף במים,¹³ שהם חומר קל ממנו; מעליהם הקיפה הרוח, שהיא קלה משניהם; מעל שלושם הקיף יסוד האש, שהוא קל משלושתם.¹⁴

וכן מפני שמביאה את המים לארץ. וכן מפני שהיא מעמידה בכוחה את הארץ במרכז. ועל כן יוחסה אל ה' יותר משאר היסודות; חדשים, הרכבי עמ' 263: 'וכבר ידעת כי כשירצה הכתוב להפליג בדבר יצטרף עמו אחד משמותיו של השם יתברך, אמר צדקתך כהררי אל. אש אלהים'; ברצלוני עמ' 197: 'ואמר רבינו סעדיה גאון בפירוש בראשית: והרוח כשהיא שומרת האמות כמתכנתם קרא אותם 'רוח אלהים', וביאור שמונה שלא יזובו המים מעל הארץ וישפכו. הוא מפורש. ואמר הכתוב: 'ואשבר עלי חקי ואשים בריח ודלתיים (איוב לח, ט) פירוש שהוא שם אותה חובטת את המים על הארץ'.

12. רס"ג, תורה. ובהע' מציין, שבהסבר זה פתר את קושיית הכופרים (הפרסיים) שקדמו לו; מקורות, חייו עמ' קא-קב: 'הם שואלים, איך יתכן שאלהים ברא ראשית את השמים ואת הארץ אם הארץ כבר היתה (והארץ היתה) מקודם נמצאת סמויה מן העין ובלתי מסודרת'; צוקר עמ' 210-211; רס"ג, 'יצירה עמ' 8; שם עמ' כז: 'והארץ היתה, אין כוונתה אלא לאחר בריאתה'; רס"ג, אמונות עמ' לד. ראה דבריו שם בעמ' ס: 'שהארץ היתה כאשר נבראה עפר ומים ואויר'.

13. צוקר, מחקרים עמ' 65: '... דוגמת המים שבראם ביום הראשון ושם חלק מהם ממעל לרקיע, שקרא שמים, ומקצתם עשה לימים ומענינות. כי מאמרו וחושך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים, המים והארץ היו מעורבים זה בזה, כי אמרו יקוו המים... מראה שהיבשה היתה מעורבת במים עד שאמר יקוו המים ולו היו פני הארץ מגולים לא היה אומר ותראה היבשה. ולו היו המים קוויים לא היה אומר יקוו המים'.

14. צוקר עמ' 210-211: 'תהו מרמוז אל הארץ, שהוא העפר המכסה אותה (=את הארץ) מכל צדדיה... והיתה כוונתו בפסוק השני להודיע שאף המים והאויר נבראו, לפיכך הזכיר אותם במפורש וייחס אותם לארץ (והארץ היתה). ומן הפסוק הראשון בלבד, לפני הזכרת בריאתם (של המים והאויר) בפסוק השני היינו יודעים בהכרח (שנבראו), כי מצד השכל אי אפשר שנטיל ספק בידיעה ברורה זו. כי לו אמר רק בראשית (ברא אלהים את השמים ואת הארץ), ולא אמר והארץ (היתה תהו ובהו) היינו יודעים (שהמים והאויר נבראו) שמכיוון ששני התחומים (=הקצוות=המקיפים - השמים והארץ=האש והעפר) הם ברואים, מן ההכרח שכל מה שביניהם (=הרוח והמים) הוא נברא, הואיל ואין לו (=למה שנזכר - הרוח והמים) קיום אלא בתוך הנברא (=האש והעפר). אבל הכתוב לא הסתפק בזה (=בהבנת שכליניו) ואמר והארץ... כדי לרמוז אל הארץ, שהזכיר קודם את בריאתה, וכאילו אמר הארץ שהזכרתי לך את בריאתה לא נתכוונתי בה לעפר בלבד, אלא לעפר ולמים והאויר והרוח ולכל מה שבין השמים והארץ'. ראה דבריו שם בעמ' 215-216; כסאר: 'התהום ורצונן לומר התהו והנזכר לקמן'; רס"ג, דרנבורג; ראב"ע בשם רס"ג; רס"ג, איוב עמ' נח: 'תרגם תהו 'כ'אליא' ריק שאין בו מאומה'; רס"ג, תהלים עמ' רלו

א,ג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, יְהִי אֹר; וַיְהִי-אֹר.

כשרצה¹⁵ אלוהים שיהיה¹⁶ אור, השתנה מייד סדר אותם היסודות ובכך נגלה אור.¹⁷

מפרש 'תהו', ריק שאין בו מאומה. והכוונה, עפר ריק שאין בו מאומה. ורק אחר כך ותוצא הארץ וכו'. ראה דבריו שם בעמ' פח; נוה שלום לפסוק ב: 'ג'אמרה מסתבחה ענינם אחד, ופירושו מכוסה במים'. ומוסיף שם ומבאר: 'ותרגם תהום ג'מר כמו תהו, ובישעיה (לד, יא) תרגם תהו ובהו בלשון אחר כפי ענינו; 'רס"ג, יצירה עמ' כו-כז: 'והשטה הרביעית דבר מי שקבע שהדברים מחודשים, אלא שהוא עשה ראשיתן יסוד המים... אבל מי שנדמה לו זה מן הכתוב, הוא דבר התורה והארץ היתה תהו ובהו וגו', דמה כי אמרה והארץ היתה, כוונתה כי מקום הארץ היה מים מלפני שנבראת הארץ, ובא לכלל דעה שהמים לפני הארץ. וטעה בכך, לפי שמאמר התורה והארץ היתה אין כוונתה אלא לאחר בריאתה, לפי שכבר הקדימה הזכרת שני היסודות הקיצוניים המקיף והמרכז (ובהע' שם כתב: 'השמים והארץ, כי הארץ לפי שטות אלה היא מרכז העולם, והשמים וכל צבאם חגים סביבה') בפסוק הראשון. נשאר שני היסודות האמצעיים כלומר האויר והמים לא ידוע אם הם צמודים אל השמים או אל הארץ, לפיכך ביארה בפסוק השני שהם מתיחסים אל הארץ, ולפיכך יהיה אמרה את השמים ואת הארץ במקום אמרה (=כוללת הבנת מילים אלו) ואת הרוח ואת המים; צוקר עמ' 211-212: 'ומלת בהו מרמת למרכז הארץ הנמצא פנימה, בנקודת האמצעית. והיא האבן הקשה שכל צדדיה (של הארץ) מושבתים עליה... אלא שהיתה בעומק המים ככל דבר שהוא בקרקעית המים. ותהו ובהו הם קטרי הארץ ותחומיה המים מקיפים אותם'; מדרש הגדול, בראשית עמ' יט.

15. צוקר עמ' לא. וכך בכל 'ויאמר' במעשה בראשית.

16. רס"ג, תורה. ובהע' כתב, שהוכרח רס"ג לתרגם שיהיה ולא תרגם יהי, מכיוון שפירש 'ויאמר', רצון. ולא שייך כאן ציווי; רצהבי, רס"ג שמות עמ' נה; רס"ג, סדור עמ' סה: 'אתה בראת את הברואים, במאמר ולא ביגיעה'; ראב"ע מבאר את ההיגיון בדברי רס"ג, בכך שעדיין לא הייתה בריה בעולם, שידבר עימה ה' ויאמר לה.

17. צוקר עמ' 213-214: 'כשנברא האור עם השמים והארץ... היה נסתר מפני הארץ... שפני הארץ, שהוא התהום, היו חשוכים בראשית בריאתם עד שעבר על האור הזה כשיעור אשמורת לילה ואז הופיע (האור) על פני הארץ בראשית אשמורת הבוקר... ומשום כך אמר וחשך על פני תהום, ולא אמר תהום, כי (שהחושך) לא הקיף את הארץ כולה אלא את פני הארץ בלבד, ואלו מאחור היה אור'. ראה דבריו שם בעמ' 231: 'וכמו שהיה האור הגדול מגיע ממנו (=מזן הרקיע=מזן הגלגלים דרך הרקיע) ביום השני והשלישי (ללא המאורות שנוצרו ביום הרביעי. ראה להלן פסוקים יד-יז); צדה לדרך, בראשית עמ' 18-19: 'אמר הרב (סעדיה), שזה האור שנברא ביום הראשון היה גדול הערך ומקומו היה בגלגל חמה (אין זו השמש. שכן עדיין לא נבראה. ולהלן מכנה את השמש כוכב